

Јован Р. Бојовић

О СТАНОВНИШТВУ СЛОВЕНСКОГ ПОРИЈЕКЛА У АЛБАНИЈИ

Т е з е *

Наука је установила да је балкански простор од давнина био насељен. Такође је познато да су на њему наизмјенично или заједно живјели разни народи: Грци, Илири, Трачани, Келти, Римљани, Словени и други. Прије насељавања Словена балкански простор је био у саставу Римског царства које је касније подијељено (395) на Источно (названо Византија) и Западно. У борби против Византије Словени су у VII вијеку дефинитивно населили Балканско полуострво.

Народи који су живјели на Балкану мање или више су оставили и своје трагове. До досељавања Словена најпознатије су прошлост и култура Грка и античких грчких држава (полиса), чији је насљедник савремена Грчка, а истичу се и остаци римске културе.

Албанци као етничка група јављају се у историјским изворима од средине XI вијека. Такође је познато да албанска територија од XIII до XV вијека није значила одређени етнички и историјски појам. У том периоду Албанија се јавља само као географски појам. Средиште тога простора био је град Кроја, ранији византијски Арзавов а српски Рабн. У XIV вијеку простор Албаније налазио се у четвороуглу који су чинили градови: Валона–Охрид–Призрен–Скадар. Најважнији градови на простору средњовјековне Албаније били су: Скадар, Дриваст, Љеш, Драч, Берат, средњовјековни Белеград, Валона и Канина. Њих су до XIII вијека насељавали остаци старог романског становништва, а у приморју Грци. Од XIV вијека

* Уводно излагање на међународном научном скупу Становништво словенског поријекла у Албанији, одржаном у Цетињу 21–23. јуна 1990.

већину становништва у овим градовима чинили су Словени, а касније Албанци.

У политичкој историји XIII вијена Албанија није имала самосталну улогу. Послије 4. крсташког рата она се дијелом нашла под влашћу Епирске Деспотовине, а дијелом у саставу српске државе. Тада је Млетачка Република држала Драч. У том периоду се јавља прва значајнија личност албанске историје, као самостални владар у Кроји и околини, Прогонов син Димитрије, али је његова самосталност била краткотрајна. Једно вријеме епирски утицај у Албанији замијењен је бугарским, а овај поново епирским.

Средином XIII вијена Никејско Царство се ширило на рачун Епирске Деспотовине, у чији састав су ушли и градови Кроја (1252) и Драч (1256). Почетком друге половине XIII вијена у Албанији се поново обнавља сицилијанска норманска власт. Под њу падају и градови Драч и Валона, али она није била дуга вијена. Послије 1268. године Краљевина обију Сицилија потпала је под власт Анжујаца. Епирска Деспотовина се распа­ла на два дијела, на Епир и Тесалију. Током 1272. године и средња и јужна Албанија потпале су под власт Анжујаца (Карла I). Ускоро је обновљена Византија, под царевима Михаилом VIII и Палеологом II (1281–1328), повратила територије у Албанији, па и градове Белеград, Бутринт, Драч, Валону, Кроју и Канину. Тако се 1282. године Албанија поново нашла под влашћу византијског цара Андроника II и српског краља Милутина.

Краљ Милутин је Драч заузео највјероватније 1296. године, па је у својој краљевској титули почео да наводи и Албанију. Тај град је у саставу српске државе остао до 1304. године, када је поново потпао под власт Анжујаца.

Током XIV вијена све је више јачао и учвршћивао се српски утицај у Албанији. У том периоду се издвајају и поједини албански феудалци, који су признавали врховну власт Византинаца, Срба или Анжујаца, зависно од њихове моћи.

У периоду владавине српског краља а затим цара Стефана Душана (1331–1355) читава Албанија осим Драча била је саставни дио српске државе. Српска архиепископија уздигнута је на ранг патријаршије, а након тога је, на сабору, Душан проглашен за цара (1346) а српска држава за царевину. Био је то врхунац успона средњовјековне српске државе.

Душан је везивао за себе Албанце из планинских крајева и албанске феудалце, узимајући их у војску и ангажујући их у освајању византијских територија Епира и Тесалије. Он је албанској властели у новоосвојеним крајевима додјељивао посједе и разне почасте. Тако албанска властела у Душаново вријеме први пут постаје значајнији политички фактор у том дијелу српске државе. Познато је, иначе, да су се Албанци претежно бавили сточарством, па се тиме и објашњавају њихови ондашњи покрети у правцу Тесалије, Епира, Македоније, Србије, Зете и Херцеговине. Цар

Душан им је посвећивао значајну пажњу (као сточари правно су били изједначени са власима), па се о њима говори и у Душановом Законику.

Процес слабљења Српског Царства и осамостаљивања крупних феудалаца захватио је и Албанију. Тако је Јован Комнен у Валони стао уз Душанова полубрата Симеуна, који се прогласио за цара. Некадашњи епирски деспот Нићифор завладао је Епиром и Тесалијом. (Он је 1356–1358. безуспјешно покушао да поврати досељене Албанце и да њихова имања врати Грцима.) Послије 1371. године као господар Охрида истакао се Андрија Гропа. У сјеверном дијелу Албаније, између ријена Дрима и Бојане, осамосталио се српски феудалац Жарко. Од 1361. године у Зети се издвајају браћа Балшићи (Страцимир, Ђурађ и Балша II), који су своју власт проширили и на сјеверну Албанију. Тада је у састав њихове државе, поред осталог, ушао и Дањ. У свом ширењу према југу Балшићи су се сукобили с албанским феудалцем Карлом Топијом, који је прво владао околином Драча а касније и самим Драчом. Послије 1372. године Балша II је женидбеним везама проширио власт у Албанији над Валоном, Белеградом и Химаром. Током 1385. године Балша II је у свој посјед увео и Драч, али га је исте године и изгубио (након погибије у борби с Турцима). Драчом је поново завладао Карло Топија (умро је 1387. године и сахрањен у цркви Син Ђин, код Елбасана, коју је сам обновио и о томе оставио три натписа – на српском, латинском и грчком језику).

Крајем XIV вијека над Албанију се надвила смртна опасност од Турака, који су све чешће нападали и пустошили освојена мјеста. Неслога и разједињеност феудалаца у српској држави омогућавала им је све дубљи продор. Послије косовске битке (1389) пут у Албанију био им је отворен. Млетачка Република је страх од турске најезде користила за јачање свог утицаја и у Зети и у Албанији. Посљедњи феудалац Топија, син Карлов Ђорђе, предао је Драч Млечанима 1392. године, када је и умро. Његов посјед наслиједиле су сестре Јелена и Војислава, али је он ускоро потпао под турску власт.

Крајем XIV вијека турску власт су признали и феудалци Лека и Павле Дукађини, који су управљали Љешом и Задримљем.

Све дубљи турски продори, пустошења освојених мјеста и покољи становништва увјерили су и албанске феудалце да је сваки ослонац на Турке бескористан, па је на простору од Скадра до Валоне 1433. године под вођством Аријанита Спате отпочео устанак против Турака. Ову акцију су помагале истакнуте албанске породице Топија, Мусаквија и друге, али су, и поред тога, Турци 1436. године савладали устанике. Међутим, ускоро је поново дошло до устанка, а подигао га је потурчени син Ивана Кастриота Ђурђе Скендербег, који је дошао у Кроју и ослободио је од Турака 1443. године. Женидбеним путем успоставио је везе с Аријанитом. Са неким албанским феудалцима склопио је савез против Турака. Одмах по дизању устанка Скендербег је дошао у сукоб са Млечанима, али је касни-

је склопио примирје са њима. Скендербег се храбро борио, али је послје његове смрти (1468. године) читава Албанија пала под турску власт. Тако ће остати све до балканских ратова, кад је на састанку албанских бегова и племенских главара, уз пуну подршку Аустро-Угарске и Италије, у Валони крајем 1912. године проглашена независност Албаније.

У науци је познато да је ранофеудална српска држава Дукља, односно Зета, обухватала дјелове данашње територије Црне Горе и сјеверне Албаније. Од 1043. године Скадар је био пријестоница српских владара из Зете. Крајем друге деценије XII вијена он је поново потпао под власт Византије а повратио га је Стеван Немања (1185), и тако ће Скадар у саставу српске државе са краћим прекидима остати све до 1479. године, када су га дефинитивно освојили Турци.

У најстаријем дијелу Скадра била је саборна црква (светога Стефана, касније претворена у џамију) и још неколико православних и католичких цркава. У Скадру су сахрањени зетски владари из династије Војислављевића, и то у Цркви св. Срђа и Ваха – Михаило (1050–1082), Бодин (1082–1101), Владимир, Градиња.

У периоду династије Немањића Зета је са Скадром припадала српским пријестолonasљедницима. Они су у Скадру имали свој двор. Скадар је, као и остали српски градови у приморју (Улцињ, Бар, Будва и Котор), имао повластице. Био је значајан трговачки центар и у њему је кован бакарни и сребрни новац. Скадарски трговци држали су тргове у Дању, Дривасту и Љешу.

У вријеме династија Војислављевића и Немањића, а затим Балшића (1360–1421) и Црнојевића (1426–1499), Скадар је у већини био насељен словенским становништвом православне и католичке вјероисповијести. Романизовано затечено и досељено трговачко и занатлијско становништво било је малобројно, а касније се ту јављају и Албанци.

Као што је познато, друга половина XIV и читав XV вијек на Балканском простору протекли су у знаку турског освајања и одбране балканских држава: Грчке, Бугарске, Србије, Зете, Босне и Млетачке Републике. У том периоду турских освајања, Скадар је почео да губи улогу једног од економских, трговачких, административних и културних центара српске државе. Све више је био изложен опасности од Турака. Због његове богате српске традиције бранили су га послје распада Српског Царства зетски владари Балшићи и Црнојевићи. За њега се борила и Млетачка Република, па се у њеном саставу и налазио једно вријеме.

Скадар је под турску власт дефинитивно потпао 1479, и тако ће остати све до 1913. године, када се послје опсаде предао црногорској војсци. У вријеме турске империје (1479–1913) био је војни, административни, економски и културни центар Скадарског санџаката. Након губитка независности и пада под турску власт, у саставу тог санџаката једно вријеме се налазила и Црна Гора, што је могло само допринијети још дуб-

љем укорјењивању живе традиције о Скадру као економском, трговачком, културном и административном српском граду и вишевјековној пријестоници зетских владара Војислављевића, Балшића и Црнојевића. На тој традицији се утемељило код црногорског народа осјећање да он полаже историјско право на овај град, па је црногорска врховна команда у балканском рату одлучила да га ослободи од турске власти и припоји га Црној Гори. Међутим, из личних интереса и уз пуну подршку Њемачке, аустроугарска дипломатија је од европске Конференције амбасадора у Лондону 1913. године ултимативно затражила да се Скадар додијели Албанији, како би на тај начин остварила свој утицај у овој земљи. Амбасадорска конференција је тако и одлучила: Скадар са околином одузела је Црној Гори и припојила га Албанији.

Да би обезбиједила дотур савезничке помоћи (животних намирница и ратног материјала) у борби против Аустро-Угарске и Њемачке, крајем јуна 1915. године црногорска војска је ушла у Скадар. Он је остао у саставу Црне Горе до јануара 1916. године, када је и њега и Црну Гору окупирала аустроугарска војска. Под аустроугарском окупацијом остао је до краја октобра 1918. године, када га је ослободила једна југословенска добровољачка јединица из састава српске војске са Солунског фронта. Версајским миром 1919. године остао је у саставу Албаније.

Тако је изгледала средњовјековна историјска прошлост српских и албанских земаља. Скадар са сјеверним дијелом данашње Албаније од XI вијека па до пада под турску власт (1479) био је у саставу српске средњовјековне државе.

Што се пак тиче осталих савремених балканских држава – Грчке, Бугарске и Румуније – и оне су, мање или више, имале бурну средњовјековну прошлост. Као што је познато, све су балканске земље крајем XIV и током XV вијека потпале под турску власт. Словенија и Хрватска чине у овом погледу изузетак, али су и оне још раније потпале под туђинску власт, под којом ће остати све до формирања југословенске државе 1918. године. Сви балкански народи, неки краће а неки дуже, остали су, дакле, по неколико вјекова под туђинском влашћу. Свима је заједничко вишевјековно мукотрпно и тешко ропство.

Прекид државног континуитета, миграциона кретања словенског, грчког, албанског и других народа испред турског освајања, исламизација а касније (у мањем броју) и католизација православног живља, насилно протјеривање са старих огњишта, етничке и вјерске истовјетности или сличности, етничка и вјерска измијешаност, вишевјековно ропство, ослободилачка борба и постепено ослобађање испод туђинске власти појединих балканских народа и стварање својих држава током читавог XIX и почетком XX вијека – оставили су дубоке коријене и од утицаја су и на савремене међудржавне односе на балканском простору, посебно у односу на националне мањине.

У ослободилачкој борби против турске власти током XVIII, XIX и прве двије деценије XX вијена балкански народи су формирали своје самосталне државе: Црну Гору, Србију, Грчку, Румунију, Бугарску и Албанију. Неке од њих нијесу биле задовољне својим статусом, па су покушавале да измијене међдржавне границе. Тих је покушаја било у другом балканском, првом и другом свјетском рату, али су сви пропали. На жалост, уз велике људске жртве и материјална разарања. Када је крајем првог свјетског рата уједињењем до тада самосталних држава Црне Горе и Србије и новоослобођених југословенских крајева (дијела црногорског приморја, Босне и Херцеговине, Хрватске, Словеније и Војводине) који су до тада били под влашћу Аустро-Угарске монархије дошло до формирања заједничке југословенске државе – Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1918, а од 1929. године назване Краљевина Југославија), остале су неизмијењене (или са малим корекцијама) раније успостављене државне границе Србије и Црне Горе према Бугарској, Грчкој и Албанији.

Научно изучавање прошлости балканских народа и држава потврђује да су њихови међусобни односи и њихова култура веома повезани. Уза све разлике и посебности, то заједништво и сличности њихове прошлости, као и савремене националне мањине у њима, чврсти су мостови пријатељства и добросусједства.

Прошлост нас упозорава а савременост учи да би сваки покушај промјена међдржавних граница на Балкану био безумље и злочин, у првом реду према сопственом народу а затим и према свим балканским и европским народима и државама.

Поучена прошлошћу и окренута разуму и будућности, савремена свјетска политика определијелила се за непромјенљивост међдржавних граница у Европи, па и на Балкану. Ту политику у потпуности подржавају сви научници и ствараоци у Југославији, а увјерени смо да су таквог мишљења и сви научници и ствараоци свијета. Доста је било трвења, сукоба и ратова. Потребни су нам мир, слога и сарадња. За добро свих, без обзира на вјерску и националну припадност.

Кретање граница српске средњовјековне државе пратили су и одговарајући друштвени процеси. И поред вишевјековног прекида у државном континуитету, и поред тешког ропства, пропадања и уништавања писаних и материјалних извора – остали су дубоки историјски трагови српскога живљења и његове културе на простору данашње Албаније, о чему говоре и бројни радови са научног скупа „Становништво словенског поријекла у Албанији“.

Пад Скадра (1479), а затим и Зете, односно Црне Горе као последњег дијела српске средњовјековне државе под турску власт (1499), означава завршетак првог периода словенског живљења на простору данашње Албаније. Као што је познато, у периоду турског освајања многи градови и насеља разрушени су а њихово становништво масакрирано

или одведено у ропство. Тако је било и у Албанији. Становништво је бјежало из равничарских у планинске крајеве или на територију коју је држала Млетачка Република. Масовно је бјежало и у Италију, нарочито у јужну. Дио становништва је примио ислам и тиме себи омогућио миран живот.

Током освајања, а и касније, многи историјски извори и споменици материјалне културе су пропали или су уништени. Но, ипак је сачувано нешто што нам говори о словенском живљењу на простору Албаније у средњем вијену. Поред осталог, то су историјски, лингвистички, топономастички, етнографски, извори материјалне културе и други.

У науци је познато да се Албанија од краја XV вијека па до краја 1912. године када је створена албанска држава налазила у саставу турске османске империје. У погледу положаја, структуре, етничке и вјерске припадности становништва тога доба разликују се у основи два периода. Први обухвата вријеме од почетка XVI па до краја XVIII вијека, а други од почетка XIX вијека па до проглашења Албаније за независну државу.

Што се тиче словенског становништва у Албанији у прва три вијена турске владавине (XVI–XVIII вијек), потребно је установити: у ком броју се оно исељавало са тог простора, у ком броју се исламизирало и албанизирало и у ком броју је преживјело тај период. О свему томе у литератури постоје само непотпуни подаци. Да би се ово питање изучило, потребна су истраживања у архивима Турске, Ватикана, Италије, Југославије и других земаља. У новије вријеме све је више радова заснованих на турским и ватиканским изворима, у којима има података и о овом питању.

О словенском становништву (било оно из Македоније, Србије, Босне и Херцеговине, Црне Горе, Хрватске) или становништву словенског поријекла (када се ради о муслиманима) на простору Албаније XIX вијека у литератури су подаци потпунији. О томе су у XIX и почетком XX вијека писали и југословенски и инострани научници и путописци. На жалост, о томе је најмање писано послје другог свјетског рата.

За изучавање питања словенског живља у Албанији веома су важни документи који се чувају у архивима у Турској, Ватикану, Италији, Француској, Аустрији, Совјетском Савезу, Југославији, Грчкој и Албанији.

Када се говори о словенском становништву у Албанији у XIX вијену потребно је разликовати три његове категорије. Прву категорију чини оно становништво које је имало турско држављанство без обзира на вјерску припадност. Таквог становништва највише је било у сјеверној Албанији. Од насеља најпознатија су мјеста Скадар, Врака и Штој. О том становништву, посебно оном у Враки, постоји обимнија литература (домаћа и инострана). Враку и живот Врачана највише је изучавао и изучава Благоје В. Марковић, родом из Враке. О становништву словенског поријекла у Скадру и Враки постоји обимна архивска грађа у Архиву у Цетињу, а такве грађе вјероватно има и у архивима у Турској и Албанији.

Другу категорију словенског становништва у Албанији чини оно становништво које се током XIX и прве двије деценије XX вијека досељавало у Албанију првенствено из економских разлога. Према расположивим подацима, у том периоду се ради зараде у Албанију иселило на стотине становника из Црне Горе. Средином XIX вијека само у Враки је било око 150 породица из Врањине и околине, које су по одобрењу скадарског паше обрађивале земљу у околини Скадра. Неке од тих породица бавиле су се и трговином. Према архивским подацима из 1903. године у Скадру и околини било је око 500 српских породица. Тада се рачунало да породица броји 8 чланова, што би значило да их је било око 4000 лица. Једно од неизучених питања јесте и питање положаја католика словенске народности у Албанији. Исто тако је значајно и питање улоге католичке цркве у Албанији у турском периоду, периоду албанске независности (1912–1939) и послеје 1945. године.

Трећу категорију становништва словенског поријекла у Албанији представљају муслимани досељени из Црне Горе, Босне и Херцеговине. Они су се досељавали етапно. Углавном разликујемо двије етапе њиховог досељавања: прву од средине XIX вијека па до почетка ослободилачког рата Црне Горе против Турске (1876–1878), и друга послеје тога рата и ослобођења градова Никшића, Колашина, Подгорице, Бара и Улциња.

У периоду од 1877. до 1882. године у Албанију се иселило из новоослобођених крајева Црне Горе на стотине муслиманских породица. Само из Никшића и његове околине пошле су тада 283 муслиманске породице. Исељавања је било из Спужа, Подгорице, Бара и Улциња. Муслиманске породице су се насељавале у разним мјестима Албаније, а највише у Скадру и у области Штоја у скадарском региону у близини Враке. У Штоју је било неколико сеоских насеља муслиманских породица из Црне Горе.

У Албанију су се досељавале и муслиманске породице из Херцеговине и Босне. Такође у двије етапе: током друге половине XIX вијека и послеје аустроугарске окупације Босне и Херцеговине.

Послеје Берлинског конгреса (1878), када су Црна Гора и Србија и међународно признате као независне и самосталне државе, однос власти према црногорским и српским поданицима на турској територији био је много повољнији него у ранијем периоду. Тако је било и у Албанији. Поред осталог, у Скадру су отворени конзулати, а у Цариграду и посланства. (До тада, још од карловачког мира 1699, Русија је била заштитница свих православних хришћана у Турској, у чему је одиграла значајну улогу). Српски и црногорски конзулати у Скадру имали су улогу посредника у рјешавању разних питања између турских власти и поданика Црне Горе и Србије, као и оног дијела српског живља у Албанији који је имао турско држављанство.

У заштити словенског живља у сјеверном дијелу Албаније веома значајну улогу одиграле су црквено-школске општине у Скадру и у Враки.

Српска православна црква у Албанији, потчињена Рашко-призренској митрополији, представљала је значајно упориште и ослонац српског живља у сјеверној Албанији. У Скадру су биле двије православне цркве – стара Црква светог Николе, која је порушена у вријеме аустроугарске окупације, и Црква Александра Невског. У Враки је 1869. године подигнута црква посвећена Богородици. На рад свештеника у Скадру и Враки велики утицај су имале Црна Гора и Цетињска митрополија која се и старала о одржавању тих црнова.

За образовање словенског живља у Скадру и околини веома је важно било отварање српске основне школе „Свети Сава“ у Скадру почетком XIX вијена. Њу су издржавале црквено-школска општина и Русија до 1893. године, а од тада је мушка одјељења издржавала Црна Гора а женску школу Русија. До 1896. године школа је радила у приватним кућама или црквеним зградама, а током 1896. добила је нову зграду, сопствену.

Почетком XX вијена и у Враки је отворена основна школа. Зграду су подigli Врачани личним радом и добровољним прилозима. Настава је извођена на српском језику. Учитељи су били црногорски или српски држављани, а било их је и турских поданика. Од почетка XX вијена у школама је настава извођена према наставном програму школа у Црној Гори.

Трећи период у изучавању положаја словенског живља у Албанији почиње стварањем албанске државе (1912) па траје до краја другог свјетског рата (1945). Након стварања Албаније успостављене су међудржавне границе између ње и сусједних јој држава – Грчке, Србије и Црне Горе.

Послије балканских ратова у Скадру и Враки је обновљен рад српских основних школа. Покренуто је и отварање основних школа у селима Каменици и Деригњату, насељеним српским живљем, али је реализовање ове идеје осујетило избијање првог свјетског рата.

Након формирања југословенске државе извршено је разграничење између Југославије и Албаније, као и успостављање међудржавних граница између Југославије и осталих сусједних јој држава: Италије, Аустрије, Мађарске, Румуније и Грчке.

Послије првог свјетског рата поставило се и питање националних мањина у Европи, што је било последица распада великих империја какве су биле Турска и Аустро-Угарска. Питање националних мањина постајало је све актуелније и на Балкану.

Мировним уговором у Версају све су државе обавезане да поштују права националних мањина. Тим се питањем бавило и Друштво народа са сједиштем у Женеви. Ни једна држава није могла постати чланица те организације уколико није гарантовала права националних мањина пред-

виђена Версајским уговором. Све су државе биле обавезне да Друштво народа обавијесте о националним мањинама и њиховом броју у својим границама.

Сходно томе, југословенска влада је у априлу 1921. упознала Секретаријат ове организације са подацима о националним мањинама у Југославији. Према тим подацима, тада је у Југославији било: Њемаца 290.000, Мађара 414.000, Румуна 375.000 и Италијана 20.000. За Бугаре је речено да их је веома мали број у пограничним предјелима.

О броју Албанаца у Југославији имамо комплетне податке тек из 1939. године. То су подаци којима је располагала француска дипломатија. Но ту су и подаци из југословенских и албанских извора. Према првим, те године је у Југославији било 441.740 Албанаца. По регионима, њихов број се кретао овако: у косовском региону 125.000, у скопском 90.276, у зетском 88.008, у врањском 59.845, у рашком 44.005 и у битолском 30.973 лица. Према албанским подацима, било их је 512.000 лица.

У јануару 1921. године Секретаријат Друштва народа је обавијестио албанску владу да ће њена земља бити примљена у ову организацију ако прихвати обавезе које су о националним мањинама предвиђене Версајским уговором. Влада је те обавезе прихватила, а у фебруару 1921. године обавијестила је генералног секретара Друштва народа да на југу Албаније живи не више од 15.000 Грка, а да на истоку и сјеверу земље живи не више од 200 бугарских и српских породица. Да су ови бројеви намјерно умањени говоре други извјештаји. Према аустријским подацима, на сјеверу Албаније живјело је 1918. године 363.364 Албанца, 152 Влаха, 2.263 Србина и Хрвата, 213 Бугара, 30 Грка, 5.568 Цигана и 7.488 осталих. Данле, те године само на сјеверу Албаније живјело је 15.714 припадника националних мањина. Од укупног броја становника на сјеверу Албаније било је 279.830 припадника мухамеданске вјероисповијести, 89.470 римокатолика, 9.756 православних, 20 Јевреја и 2 осталих вјероисповијести.

Према француским изворима добијеним од неког католичког свештеника у Скадру, у Албанији је 1926. године било око 89.000 католика (који су живјели на сјеверу, или 10% цјелокупног становништва), православних око 158.000 (на југу, или 19% цјелокупног становништва) и око 584.000 муслимана (у средишњем дијелу, или 71% укупног становништва). Према француским подацима у Албанији је 1930. укупно живјело не више од 850.000 становника.

Према извјештају католичких свештеника послатом Друштву народа, у Албанији је 1936. године живјело око 700.000 муслимана, 200.000 православних и око 100.000 католика – укупно око 1.000.000 становника.

Послије првог свјетског рата Албанија је настојала да се ослободи страних утицаја на националном, вјерском и културном плану. Радилa је на

томе да се еманципује од Васељенске партијаршије, како би добила националну цркву и свој синод. Васељенска патријаршија је, међутим, била спремна да православној цркви у Албанији омогући аутономију али не и самосталност.

Министарство вјера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца поставило је 1920. године свог архијерејског намјесника у Скадру. Поред осталог, био је он надлежан и за чување југословенског војничког гробља у Албанији. Тада је Југославија издржавала четири свештеника у Скадру. Наредне, 1921. године Свети архијерејски сабор Српске православне цркве успоставио је викаријат у Скадру и ставио га под јурисдикцију српског патријарха. Требало је да тај викаријат буде надлежан за православне вјернике и свештенике у Скадру и околини. Био је то разлог за школовање једног броја Албанаца у српским богословским школама. Под утицајем са стране, албанска влада је одлучила да реформа Православне цркве у Албанији не обухвати и скадарску православну цркву, па је ово питање добило и међународни карактер.

Југословенске основне школе у Скадру и Враки обновиле су рад школске 1923/24. године. То су званично биле приватне школе. Издржавала их је југословенска влада и биле су под надзором југословенског конзула у Скадру. Настава је извођена на српскохрватском језику, и то по програму који је важио за школе у Југославији. Број ђака је био различит. У основној школи „Свети Сава“ у Скадру било их је до 72, од којих 34 ученице. У Скадру су радиле још двије школе. Радила је и Радничка школа, коју је похађало 10–18 ученица. Број ђака основне школе у Враки кретао се од 50 до 60.

У Албанији су постојале још и грчке и италијанске основне школе. Школске 1929/30. године било је 75 грчких, али их је исте године 45 укинута.

У априлу 1933. године албанска влада је укинула све приватне школе у Албанији. Та је мјера погодила и југословенске, грчке и италијанске основне школе, као и све професионалне приватне школе. Југословенска школа у Враки постала је албанска државна школа. У њу су доведена два учитеља Албанца, који су наставу изводили на албанском језику.

Укидање свих приватних и професионалних школа у Албанији и њихово подржављење изазвало је противљење грчке и италијанске владе. Ово питање је постављено и пред Друштво народа. Како је утицај италијанске политике у Албанији бивао све присутнији, обновљен је рад италијанских школа. У томе је дјелимично успјела и Грчка, али под условом да се у Грчкој отворе албанске школе. Југословенске школе у Скадру и Враки су трајно укинуте и настава је од тада извођена на албанском, са једним или два часа српскохрватског језика недјељно.

Почев од 30-их година положај словенског и грчког живља у Албанији се све више погоршавао. То је вријеме све већег утицаја фашистичне

Италије и подстицања албанских националиста према југословенској и грчкој територији. До кулминације албанских територијалних претензија дошло је средином 1923. године, када је објављена карта Албаније (KARTA E SHQIPNIS) којом је више него удвостручена њена територија, и то на рачун Југославије и Грчке. Ова карта истакнута је по свим школама у Албанији. На њој су васпитиване младе генерације, почев од основне па до највиших школа. Од тада све више расте притисак албанских националиста на југословенско и грчко становништво у Албанији. Због тога се током 1934. године из Враке и других мјеста Албаније иселило у Подгорицу око 160 црногорских породица.

Албански национализам био је у сталном успону. У њему је италијански фашизам налазио пуну подршку за остваривање своје политике на Балкану, што се најзад манифестовало окупацијом Албаније 1939. године. Након катастрофе југословенске државе у априлском рату 1941. године, албански националисти су уз пуну сагласност Мусолинијеве Италије укључили дјелове српског етничког простора у састав своје краткотрајне Велике Албаније. Та је агресија плаћена хиљадама људских жртава и са југословенске, и са грчке и с албанске стране.

У току другог свјетског рата у Албанији су гинули и припадници словенских националних мањина. О броју тих жртава немамо прецизних података, па то заслужује посебну обраду.

Послије априлског рата 1941. године и капитулације југословенске војске, у логоре по Албанији одвођени су заробљени војници из Црне Горе и Србије. Касније је тамо одвођено и цивилно становништво. Такође је познато да су југословенски партизани помагали борбу албанског народа за ослобођење све до коначног пораза окупатора и њихових сарадника. Укупни број југословенских жртава у Албанији у току другог свјетског рата није прецизно утврђен, па и ово питање заслужује научну обраду.

Четврти период у изучавању положаја становништва словенског поријекла у Албанији јесте вријеме од завршетка другог свјетског рата па до савремених дана. У оквиру овог периода разликујемо двије основне фазе. Прву фазу чини вријеме од завршетка другог свјетског рата па до средине 1948. године, када је дошло до сукоба између Комунистичке партије Југославије и осталих комунистичких партија. У земљама у којима су комунистичке партије биле на власти, такво погоршање међупартијских појавило је резултирало онда и погоршавањем међудржавних односа. До тога је дошло и у односима Југославије са сусједним социјалистичким земљама, па и с Албанијом.

Једну од карактеристика односа између Југославије и Албаније у првој послеријатној фази односа (1945–1948) представљала је мисао о уједињењу балканских држава и стварању балканске федерације на рачун српског етничког простора и путем разбијања државне територије Србије. Поготово је тешко објаснити сулуду послеријатну забрану по-

вратка на исконска огњишта преживјелим српским и црногорским породицама протјераним са Косова и Метохије, из срца средњовјековне српске државе и њене културне баштине. Ова и друга питања треба проучити и о њима рећи научну истину.

Односи између Југославије и Албаније током прве три године после рата били су веома развијени. Они су се заснивали на нереалној претпоставци да ће у блиској будућности доћи до формирања федеративне заједнице југословенских и албанског и других народа на Балкану. Сходно томе склопани су разни међудржавни уговори: о економској и културној сарадњи, о регулисању граничних питања, укидању царинских препрека, укидању виза и пасоша, формирању разних мјешовитих привредних предузећа и културно-умјетничких друштава. Све је ово пратила обилата југословенска економска помоћ Албанији, иако се тада у нашој земљи у свему оскудијевало, па и гладовало.

Тај занос фикцијом о скорој балканској федерацији резултирао је и потпуним запостављањем интереса југословенских националних мањина и југословенских држављана у Албанији. Од стране Југославије није им пружена заштита ни најосновнијих права, као што су лична и имовинска слобода.

У тој првој поратној фази југословенско-албански односи су регулисани разним уговорима и конвенцијама, а обновљени су и неки уговори склопљени у међуратном периоду (1918–1939). Од 1945. до 1947. године склопљено је 9 уговора и конвенција.

У Тирани је 9. јула 1947. године потписана Конвенција о културној сарадњи између Југославије и Албаније, а размјена ратификованих докумената извршена је у Београду 28. новембра исте године. Конвенцијом је била предвиђена свестрана „координација рада помоћи у напорима за ширење културе и свестрано међусобно упознавање и при стварању и организацији свих врста школа, института и осталих просветних и културних институција као и читавог културно-просветног рада“.

Још прије потписивања ове конвенције, крајем фебруара 1946. године основано је мјешовито културно друштво „Југославија–Албанија“. Касније је формирано и „Црногорско-албанско друштво“.

Почетком јула 1945. године југословенска влада је наложила Посланству у Тирани да јој достави списак југословенских поданика наставњених у Албанији до 1945. године. Посланство је извршило попис и установило да је почетком маја 1946. године у Албанији живјело 601 домаћинство југословенских држављана. За све њих сачињени су спискови са подацима: име и презиме, од када се налазе у Албанији, мјесто становања, као и рубрика о понашању у току рата. Ови спискови садрже и имена чланова породица.

Према непотпуним подацима, у Албанији је током прве двије године после рата било око 2.000 југословенских држављана који су у тону

рата тамо доспјели. Почетком септембра 1945. године пријавило се 50 породица за повратак у Југославију. Овај се број повећао наредне, 1946. године. До маја 1946. године у Југославију су се вратила 63 југословенска држављанина. Са повратком југословенских држављана ишло је доста тешко. Албанија је настојала да их се што мање врати, усљед потребе земље за обновом и изградњом.

Југословенско посланство у Тирани није посвећивало скоро никакву пажњу нити југословенским држављанима нити националним мањинама. Посланство је сматрало да сви они треба да се укључе у одговарајуће албанске политичке и друге организације, преко којих ће се заједно с Албанцима упознавати са збивањима и у Албанији и у Југославији. Танав однос је имало и у погледу њиховог образовања и националне културе.

Приликом децембарских избора 1945. године за органе власти југословенски држављани су позивани да потпишу изјаве о свом учешћу. Онима који су гласали, а њих није био мали број, касније ће то бити отежавајућа околност у погледу повратка у Југославију.

Услови повратка југословенских држављана из Албаније послје објављивања Резолуције Информбира 1948. године веома су погоршани. То је период жестоке албанске кампање против Југославије. Тиме је и почела тешка фаза у албанско-југословенским односима. Она ће касније бити нешто ублажена, али, на жалост, албанске власти ни данас нијесу пријатељски расположене према Југославији и њеним националним мањинама у Албанији.

Послије 1948. године – када почиње друга фаза у послјератним односима – у Албанији су чинили све да онемогуће повратак југословенских држављана. Од њих је захтијевано да приме албанско држављанство. Нијесу изостала ни разна злостављања, хапшења и монтирана суђења онима који су били упорнији у захтјеву да се врате у Југославију. У тешкој ситуацији, за спас голог живота многи су примили албанско држављанство. Онима који су гласали на децембарским изборима 1945. године то је узимано као аутоматско стицање албанског држављанства, а албански правни систем не дозвољава својим грађанима двојно држављанство. Овакво тумачење оспоравала је југословенска дипломатија, тврдећи да изласком на изборе југословенска лица нијесу изгубила југословенско држављанство, јер су била од власти позвана да гласају „са изричитим образложењем да могу и као југословенски држављани гласати за народну власт која је тако сродна са влашћу у Југославији иако бирачко право може припадати само држављанима дотичне земље“.

На жалост, југословенски научници немају могућности да у албанским архивима истражују послјератни период југословенско-албанских односа, па се питање југословенских држављана и националних мањина у Албанији мора изучавати без пуног увида у албанске изворе. Зато је да-

нас веома тешко утврдити број југословенских држављана који су тражили повратак у Југославију. Зна се да је током 1945. године 210 југословенских држављана тражило да се врати, а њих 350 остало је да се врати касније. Према расположивим подацима, од 210, колико их је тражило, 1948. године вратило се 13. До марта 1950. године вратило се 175 лица. Потребно је установити колико се југословенских држављана вратило из Албаније у Југославију од 1945. до 1951. године.

И положај оних који су раније имали албанско држављанство после 1945. године био је веома сложен и нимало лак. У Скадру и другим мјестима био је знатан број трговаца и занатлија југословенског поријекла. Било је и оних који су имали и велика имања. Након рата у Албанији је извршена а наредом са тим и национализација приватних трговачких, занатских и других радњи, као и колективизација земљаних посједа и укидање приватног земљишног посједа. Нова власт је приступила и испитивању држања појединаца у току рата (да ли је сарађивао са окупаторским властима и њиховим сарадницима). Све су те мјере погодиле и припаднике југословенских националних мањина.

Било је природно очекивати да се југословенским националним мањинама у социјалистичкој Албанији признају сва она права која је имала албанска национална мањина у Југославији. На жалост, до тога није дошло – наше мањине нијесу добиле ни она најосновнија. На примјер, поред осталог, тражено је отварање основне школе на српскохрватском језику у Скадру, а и српски живаљ у Враки је тражио своју основну школу. Њиховом захтјеву, међутим, није удовољено.

Док су постојали изгледи на успјех, до средине 1948. год., југословенско посланство у Тирани није интервенисало код албанске владе да се дозволи отварање југословенских основних школа у Албанији, а касније његово залагање (послије 1948) за националне мањине у Албанији није дало жељене резултате.

Југословенске националне мањине биле су изложене разним недаћама, почев од насилног албанизирања путем промјене имена и презимена, одузимања имовине, лишавања званичне употребе српскохрватског и македонског језика, права на сопствени образовно-културни живот, забрана ма каквих веза са матичном земљом Југославијом и друго. У тако неповољним околностима југословенске националне мањине у Албанији биле су озлојеђене и на југословенску дипломатију која о њима није водила рачуна када се могло, а недовољно и касније. О томе нам говоре изјаве оних који су се нашли, последице низа перипетија, у Југославији.

Према непотпуним подацима, данас се у Албанији налази око 800 породица из Црне Горе. Према истим подацима, у Скадру их је 300, у Враки 200 и у осталим мјестима сјеверне Албаније преко 300 породица. Ове породице су из Подгорице и околине (426), из Бара и Улциња (271) и

из Васојевића (112). Све су ово, међутим, непотпуни подаци. Зато и ово питање заслужује посебно и свестрано изучавање.

Једно од међдржавних питања у односима између Југославије и Албаније јесте и питање двовласничких имања дуж границе. У међуратном периоду ово питање је било ријешено међдржавним уговорима из Протокола о пограничном промету из 1926. и Резолуције конференције амбасадора из 1925. године. Питање пограничних и двовласничких имања и повластица њихових уживалаца ријешено је током 1945. и 1946. године. Међутим, касније се и ово питање искомпликовало.

Вријеме је да политичари и политике у свим балканским државама препусте изучавање балканске прошлости науци. Само пријатељство народа и држава, без обзира на расу, вјеру и националну припадност, уз примјену науке, доводи до људског спокојства и благостања.